

Михайло Васильович САВЧИН,

доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту
порівняльного публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету,
michaelsavchyn7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9551-1203>

УДК 342.417

АКАДЕМІЧНА СВОБОДА ТА ПРАВО ІНДИВІДА НА РОЗВИТОК (ПРО ФОРМУВАННЯ СВІТУ ІДЕЙ ТА ОБМІН НИМИ)

На стан академічних свобод в Україні має вплив тривале перебування значної частини українських земель у складі Російської імперії та Радянського Союзу, які були чужими для їх правової традиції. Такий пост-колоніальний стан із академічними свободами та-кож пов'язаний із багаторічними ідеологічним дикта-том у наукових дослідженнях. Академічна свобода роз-кривається у контексті сучасного конституціоналіз-му як континууму творення та обміну образами, іде-ями, концепціями, теоріями та доктринами. Згідно із засадами верховенства права та пропорційності ви-значено сутнісний зміст, структурні елементи ака-демічної свободи та міру втручання держави в її здій-снення. Існує моральне виправдання гідності людини як самодостатньої цінності, що має вирішальне зна-чення для тлумачення основоположних свобод, зокре-ма такого компонента гідності, як академічної свобо-ди. Унормування академічної свободи на конституцій-ному рівні має лише рамковий характер через осново-положні принципи права, які визначають параметри індивідуальної академічної свободи, свободи наукової ді-яльності та автономії університетів. Їхня реалізація здійснюється шляхом обміну та обговоренням ідей, те-

орій, доктрин та конкуренцією між ними на ринку обміну суспільно значущою інформацією, яка джерелом динаміки розвитку академічних свобод. Розкрито роль академічного середовища та конкуренції на ринку ідей, теорій і доктрин у поглибленні та розвитку академічних свобод. У світлі цього визначено основні позитивні обов'язки держави для сприяння у здійсненні академічних свобод. До позитивних обов'язків держави у сфері академічних свобод належать підтримка інфраструктури вищих шкіл, університетів та наукових закладів; адекватне бюджетне фінансування цих установ; здійснення контролю за якістю навчальних програм шляхом їх акредитації; сприяння впровадженню інновацій у освітній процес та реалізації результатів наукових досліджень. Важливою складовою цього процесу є повага до гідності людини, яка має право на вільний розвиток своєї індивідуальності, захист результатів свого наукового пошуку, що забезпечується належними правовими гарантіями.

Ключові слова: автономія університетів, академічна свобода, гідність індивіда, індивідуальна академічна свобода, право на розвиток індивіда.

Вступ, або Гідність індивіда та його право на розвиток. Академічна свобода є невід'ємною складовою формування та обміном ідей, формуванням людської особистості. Втручання у здійснення академічних свобод на рівні підзаконного акта, якими доволі часто грішить Кабінет Міністрів України та Міністерство освіти і науки України (далі — МОН), сумнівне, зважаючи на сутнісний зміст фундаментальних свобод, яке може здійснюватися виключно на основі Конституції і законів України (ст. 64 Конституції України). В основі цього порядку повинна лежати конституційна вимога поважання людської гідності, гідності науково-педагогічного працівника, утвердження академічної свободи (ст. 3 у поєднанні зі ст. 54) та права на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23). Німецькі конституціоналісти Міхаель та Морлок наголошують, що тематика людської гідності, з позицій догматики державного права, тривалий час була «табуваною» і «скандальною», і тому було важливим її включення як провідної конституційної цінності у ст. 1 Основного закону Німеччини [1, с. 99]. Людська гідність як провідна цінність визнається також у ст. 3 Конституції України

Насправді, реалії у нас зовсім інакші. Це пов'язано із тривалим перебуванням значної частини українських земель у складі Російської імперії та Радянського Союзу, які не знали академічних свобод. Під час інкорпорації Гетьманщини до Московської держави рівень освіченості останньої був значно нижчим, що також наклало свій відбиток на стані академічних свобод пізніше вже у Російській імперії. Загалом, слід зазначити, що на сьогодні стан академічних свобод в Укра-

їні ще зазнає своїх постколоніальних впливів, що підтверджується дирижи́змом МОН в академічному середовищі, централізацією управління у багатьох університетах та факультетах, обмеженням доступу до інформації та інфляцією наукових досліджень, особливо в гуманітарній сфері. Остання проблема пов'язана із багаторічним ідеологічним диктатом у наукових дослідженнях. Як своєрідний анекдот ходить історія про те, як один гуманітарій був змушений декілька разів переробляти своє дисертаційне дослідження у зв'язку з черговою смертю генсека Компартії, оскільки в часи Радянського Союзу слід було неухильно посила́тися на «праці класиків» у наукових творах. Це ситуація є антиподом стандартів поваги людської гідності та розвитку академічних свобод.

Тому тут повертаємось¹ до проблематики академічної свободи² у світлі поваги до людської гідності та свободи розвитку особистості. Слід наголосити, що ще наприкінці 1990-х років вітчизняний правознавець Володимир Сущенко наголошував на тому, що норми професійної етики мають рекомендаційний характер і вони мають набутися своєї нормативності принаймні шляхом ухвалення Деонтологічного кодексу правничої діяльності, що має викладатися у вищій юридичній школі [6, с. 65–66]. Академічна свобода буде розглядатися в контексті сучасного конституціоналізму як континууму творення та обміну образами, ідеями, концепціями, теоріями та доктринами. Згідно із закладами верховенства права та пропорційності буде визначено сутнісний зміст, структурні елементи академічної свободи та міру втручання держави у її здійснення.

1. Академічна свобода та гідність людини: право на розвиток індивіда у фокусі. Людська гідність як цінність чи принцип розглядається часто у християнській етиці та транзитом через європейську традицію права вона знайшла своє закріплення у міжнародному праві. Зокрема, у Преамбулі Міжнародного пакту про громадянські та політичні права прямо вказується, що «права випливають з властивої людській особі гідності».

Сьогодні склалися такі основні концепції людської гідності. Згідно із *християнською етикою* людська гідність виражає божественну сутність людської природи, про що Св. Августин писав так: «Людину, яка не розуміє своєї гідності, можна порівняти зі скотиною беззмисловою і вподібнювати до неї». Згідно із *морально-етичним підходом* Імануїла Канта людину слід розглядати як мету, а не засіб. *Інтегративний підхід* акцентує увагу насамперед на самовизначення особи, гаранто-

¹ Спираючись на попередні праці: «Автономія університетів та проблеми їх фінансування» [2]; «Аналіз законопроекту про вищу освіту через призму автономії університетів» [3]; «Сучасні тенденції конституціоналізму у світлі глобалізації та правового плюралізму» [4].

² Тетяна Мілова розглядає академічну свободу як право [5, с. 125], тобто: «*можливості людини і громадянина щодо участі в освітньо-науковому процесі, що передбачає самостійність і незалежність учасників даного процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом.*»

ване юридичними засобами, що є серцевиною розуміння людської гідності. На думку вітчизняної правознавчині Оксани Гришук в основі людської гідності лежить приватна автономія, під якою мається на увазі [7, с. 66–67]: *«Лише за наявності особливого виду контролю, який включає не нав'язаний, а усвідомлений вибір серед альтернатив, які людина розсудливо зважила під кутом зору значущості самого вибору серед доступних альтернатив».*

Сутнісний зміст гідності людини складають можливість індивіда самоідентифікуватися, самовиражатися та вільно розвиватися як особистості у всіх її проявах. Це має важливе значення для характеристики прав людини й основоположних свобод, зокрема того, чи мають вони універсальний характер. У доктрині також визнано, що гідність є основоположним правом, яке передбачає три ключові компоненти: право особи на самовизначення, самозбереження та публічне самовираження [8, с. 53–60]. Вітчизняний теоретик права Петро Рабінович наголошує, що гідність людини поєднує у собі раціональні та ірраціональні начала, які мають відповідати низці міжнародно-правових стандартів [9, с. 170–171]. Слід такого говорити про власне моральне виправдання гідності людини як самодостатньої цінності, а також тих обставин, що міжнародні стандарти захисту прав людини:

а) доповнюють національні засоби юридичного захисту (принцип комплементарності);

б) встановлюють мінімальні стандарти захисту прав людини.

Це має вирішальне значення для тлумачення основоположних свобод, зокрема такого компонента гідності, як академічної свободи.

Існує різна градація конституційних цінностей. Зокрема європейська модель тяжіє до визнання людської гідності як основоположної цінності, а американська — визнає свободу як провідну цінність. У свою чергу, Аарон Барак наголошує на відносному характері людської гідності як цінності, що зумовлено особливостями різних цивілізацій [10, с. 3–8]. Така дискусія впирається у систематику юридичної аргументації актів конституційної юстиції та правила визнання, який лежить в основі демократичної легітимності законодавства.

Питання людської гідності як основоположного конституційного рішення завжди є важливою складовою аргументації рішень органів конституційної юстиції. На прикладі свободи наукової та творчої діяльності можна розкрити сутність цих компонентів.

Доступ до певної інформації та можливість через винаходи, наукові досягнення, твори літератури, мистецтва дають змогу для самовизначення, що є одним із визначальних чинників самоідентичності особи. Вираження у науковій та творчій діяльності певних ідей, концепцій, образів, світобачення дає змогу авторові *стверджуватися як самодостатньому індивіду*. Створення вільного поля формування та обміну ідеями у своєрідному стилі закарпатської кав'ярні (*freedom of espresso*) *сприяє утвердженню особи та її розвитку як вільного індивіда*.

Слід підкреслити, що в Лімській декларації³ лише визначено мінімальні стандарти академічних свобод, а національні держави мають сприяти впровадженню стандартів вищої якості⁴. Тому слід розглянути всі складові академічної свободи — наукову, освітню, адміністративну та фінансову автономію.

2. Академічна свобода та свобода наукової і технічної діяльності: індивідуальний аспект. Академічна свобода тісно пов'язана із тягарем відповідальності. Ключовим у її розумінні є приватна автономія індивіда.

Приватна автономія визначає суверенний вибір особи, який ні від кого не залежить і на такий вибір особи не вчиняється тиск. Ядром розуміння приватної автономії є цілісність особи (*individual integrity*). Тобто це також мистецтво особи в умовах пресингу приймати зважені рішення, побудовані на повазі до гідності та свободи іншої особи. Таким чином, особа набуває ідентичності, тобто стає повнокровним індивідом. Отже, свобода тісно пов'язана із відповідальним вибором варіанта поведінки. Звідси формуються конструкти правової визначеності та передбачуваності права, на основі чого носії прав можуть планувати свою діяльність на майбутнє⁵.

Свобода висуває вимоги до держави поважати вибір особи та гарантувати множину варіантів такого вибору, оскільки це є важливим для вільного розвитку особистості у вільному демократичному суспільстві.

Вираження поглядів може стосуватися різноманітних сфер людського життя: політики, організації влади, економіки, освіти й культури, мистецтва й літератури, духовного життя тощо. Конституція не

³ Згідно з пунктами 6 і 7 Лімської декларації про академічні свободи та автономію начальних закладів [11] усі члени академічної спільноти користуються такими мінімальними індивідуальними свободами: «6. Усі члени академічної спільноти, які проводять науково-дослідну роботу, мають право виконувати її без будь-якого втручання відповідно до міжнародних принципів науково-дослідної роботи. Вони також мають право вільно повідомляти про висновки своїх досліджень і публікувати їх без цензури. 7. Усі члени академічної спільноти мають право навчати без будь-якого втручання відповідно до прийнятих принципів, стандартів і методів навчання».

⁴ Здається, що переважно положення Лімської декларації інспірували одного вітчизняного науковця [12, с. 17] виділити такі аспекти академічної свободи: свободу членів академічного співтовариства, кожного зокрема чи всіх разом, у прагненні до розвитку й передачі знань через дослідження, викладання, творчу діяльність; утримання з боку владних структур від використання системи освіти як інструменту для пропаганди; забезпечення викладацькому складу і студентам усіх вищих навчальних закладів умов для автономії і свободи викладання, навчання і дослідницької діяльності без зовнішнього втручання; відкритий доступ до інформації про суспільні справи і справи своєї установи, можливість обмінюватися інформацією зі своїми колегами у своїй країні і за кордоном.

⁵ Саме на вільному та відповідальному виборі індивіда наголошує Верховний Суд США, інтерпретуючи свободи [13]: «... до цих свобод належить можливість здійснювати особистий вибір, якщо такий вибір є критично важливим для гідності і автономії особистості, включаючи ті випадки, коли мова йде про той чи інший вибір в інтимній сфері, що виражає переконання або самоідентифікацію людини. Визначення та захист фундаментальних прав є невід'ємною частиною професійного обов'язку суддівського корпусу, що полягає в тлумаченні Конституції. Обов'язок цей «не зводиться до використання будь-якої простої формули». Швидше навпаки, від суду вимагається виносити обґрунтовані рішення про визнання прав особистості настільки фундаментальними, що держава зобов'язана їх поважати».

встановлює обмежень стосовно сфери обміну думками, вона лише визначає підстави для можливого обмеження режиму здійснення свободи вираження поглядів.

Свободу вираження можна розглядати як ринок обміну ідеями або своєрідною ідеєю кав'ярні (*freedom of espresso*). І дійсно, свобода вираження є своєрідним «материнським правом», яку складають академічна свобода, літературна свобода, свобода досліджень, мистецтва тощо. На основоположний характер свободи вираження також наголошував ФКС Німеччини у справі Лют [14]: *«Для вільного демократичного порядку свобода вираження є абсолютною цінністю, бо тільки вона робить можливою постійну інтелектуальну полеміку, конкуренцію думок, що формує життєву основу такого порядку ... [ц]я є основою будь-якої свободи, «матрицею», неодмінною умовою майже кожної іншої форми свободи».*

У німецькій доктрині академічну свободу (*Wissenschaftsfreiheit*) розглядають у контексті права на вільний обмін ідеями та думками і свободу наукової творчості у контексті дискурсу як елемента конкуренції та взаємодії в суспільстві [1, с. 144, 148]. У чеській доктрині свободу наукової діяльності вважають специфічним проявом свободи вираження поглядів, яка є абсолютною і непорушною та не може бути обмеженою звичайним законом. На цих постулатах також обґрунтовується автономія університетів, яка має кількасотлітню традицію. Водночас автономія університетів також залежить від законодавчих дій, державного бюджету, системи академічної автономії університетів на засадах освітнього й наукового плюралізму [15, с. 233–234, 274–275], оскільки забезпечення «інформації і знань є речами об'єктивними, критичними і плюралістичними» [16]. **Які конституційні рамки академічної свободи?**

По-перше, гарантії індивідуальної академічної свободи апріорі не можуть визначатися посадовими інструкціями чи циркулярами уряду чи центрального освітнього відомства, а лише конституцією [3] та конкретизуватися законом; інші питання є предметом саморегулювання в рамках академічної спільноти⁶.

По-друге, якість індивідуальної академічної свободи цілком гарантується науковими школами, які плекають наукові кадри задля досягнення високих результатів наукових досліджень і творчих пошуків. Стандарти наукової етики, правил і процедур наукових досліджень мають вироблятися самою академічною спільнотою, функції МОН тут є нав'язуванням цих стандартів, оскільки в ході бюрократичного процесу

⁶ Не заперечуючи регуляторні функції уряду щодо уніфікації порядку присудження наукових ступенів, слід зазначити, що наразі чинна постанова Кабінету Міністрів № 567 від 24 липня 2013 р. [17], яка затвердила його, має дирижистський характер, оскільки надмірно втручається в академічну свободу. Зокрема, п.п. 24–28 згаданого Положення всупереч засад академічної свободи та автономії університетів передбачають правила, згідно з якими видає диплом кандидата чи доктора наук не спеціалізована вчена рада, де захистився здобувач, а МОН. Хоча за сутнісним змістом та принципом пропорційності доречним і достатнім засобом втручання з боку МОН тут би було лише перевірка дисертацій на академічну добросовісність, зокрема з міркувань боротьби із плагіатом.

тичних процедур сутність наукових процедур, як правило, викривлюються [3]. Авторитетний вітчизняний конституціоналіст Всеволод Речицький цілком справедливо наголошує [18, с. 91]: *«На філософському рівні академічна свобода і пов'язана з нею автономія університетів є ніби «вторинним» віддзеркаленням децю ширшої проблематики інтелектуальної свободи. Інтелектуальна свобода є передумовою соціальної творчості, для якої є вигідним, щоб ідеї (їх циркуляція, обертання) не мали кордонів».*

Таким чином, унормування академічної свободи на конституційному рівні має лише рамковий характер через основоположні принципи права⁷. Основні параметри індивідуальної академічної свободи полягають у такому:

1. Згідно зі ст. 23 Конституції України кожен представник академічної спільноти має права на вільний розвиток своєї особистості, бути вільним у своїй освітній, викладацькій, науково-дослідницькій діяльності незалежним від втручання органів публічної влади, політичних партій і громадських об'єднань. Індивідуальна академічна свобода також включає можливість вільного вибору працівником освітніх або науково-дослідницьких установи або закладу, якщо це не перешкоджає йому належному виконанню своїх обов'язків на засадах професіоналізму, компетентності й відповідальності.

2. Кожен представник академічної спільноти вільний у виборі тематики своїх наукових досліджень, йому гарантується свобода вираження своїх поглядів і переконань на засадах відповідальності, компетентності й обґрунтованості (ст. 34 Конституції). Ця свобода також включає можливість брати участь у самоврядних структурах академічної спільноти, впливати на формування наукової політики держави та на поточну роботу своєї наукової установи, вільно й відповідально оцінювати результати, отримані своїми колегами.

3. Кожен представник академічної спільноти зобов'язаний шанувати і додержуватися критеріїв наукової фаховості й етики. Грубе порушення норм наукової етики, виявлення факту плагіату є підставою для неможливості подальшої наукової (науково-педагогічної) роботи особою, яка здійснила порушення.

4. Усі члени академічної спільноти мають право на свободу об'єднань з іншими членами, включаючи право створювати і ставати членами професійних об'єднань для захисту прав і законних інтересів. Професійні спілки всіх сфер академічних спільнот беруть участь

⁷ Конституційне регулювання академічних свобод та автономії університетів в Україні має цілком пострадянський характер. Остання взагалі в тексті Конституції України не згадується, а питання академічної свободи потребує цілісного та узгодженого тлумачення конституційного тексту через конструкції статей 15 (ідеологічна багатоманітність), 23 (свобода розвитку індивіда), 24 (принцип рівності), 34 (свобода вираження), 53 (права на освіту), 54 (свобода творчості). Конституція рясніє патерналістськими зворотами на кшталт «[д]ержава забезпечує доступність і безоплатність... освіти в державних і комунальних навчальних закладах; ...надання державних стипендій та пільг учням і студентам» чи «[д]ержава сприяє розвитку науки...», хоча насправді держава не володіє достатніми ресурсами для такого втручання в академічні свободи, щоб гарантувати їхній вільний розвиток.

у формулюванні відповідних професійних стандартів і етичних вимог [3].

3. Науковий етос та право на вільний доступ до суспільно значущої інформації. За таких умов саме академічна спільнота визначає стандарти, правила і процедури здійснення освітньої і наукової діяльності, адже мова йде про науковий пошук, творчу діяльність, винаходи чи творення моделей для виробництва, запровадження наука в науковий процес. Наукова діяльність базується на ідеї свободи, яка була сформульована Верховним Судом як «право кожного визначати власну концепцію існування, сенсу Всесвіту і таємницю людського життя» [19].

У свою чергу, окремо взяті університети та академічна спільнота загалом мають піклуватися про утвердження високих стандартів викладацької і науково-дослідницької діяльності на засадах верифікації, реальності, дієвості, вільного дискурсу та інноваційних началах [3]. Виправданням для втручання МОН в академічну свободу під час здійснення наукових досліджень визнається запобігання та боротьба із плагіатом. Однак не завжди таке втручання є ефективним, оскільки МОН не завжди скасовує захисти дисертаційних досліджень, вагома частку яких складає плагіат⁸.

Давайте розберемося поетапно зі стандартами наукових досліджень у контексті потенційного вибору кар'єри науковця випускником університету. Однак їх будемо розглядати через призму доступу до суспільно значущої інформації з диференціацією підготовки науковців природничого та гуманітарного напрямків. Спочатку проаналізуємо ступінь інтегрованості українського наукового простору до світового з урахуванням диференціації вчених. Потім буде проаналізовано системи отримання наукових ступенів докторів філософії, кандидатів та докторів наук. А закінчуємо аналізом системи присвоєння вчених звань доцента, старшого наукового співробітника та професора.

Ще раз варто наголосити, що для України як постколоніальної країни, яка має в галузі освіти та науки істотні впливи авторитарних традицій Російської імперії та Радянського Союзу, поки що притаманні лише зародки академічної свободи. З казарменним устроєм та істотними обмеженнями інтелектуальної свободи в умовах такої авторитарної традиції істотної шкоди було завдано шкоди саме гуманітарним наукам, оскільки переважна більшість ідей у цій сфері піддавалася цензурі, а їх носії-науковці часто переслідувалися, включаючи з фізичним знищенням. Натомість природничі науки ці режими використовували для просування ідей могутності Російської і радянської імперій та як доказ їх наукового та індустріального потенціалу. На виході ми маємо нерівні стартові умови для розвитку природничих і гумані-

⁸ Зокрема, наводяться дані щодо тотального включення у текст докторської дисертації Т. Фотіної «Фармако-токсикологічна та клінічна оцінка хіміотерапевтичних засобів для схем ротації в птахівництві» наукової статті О. Бівовол та авторефератів дисертацій С. Лагутіна та І. Ігнатової, на яку так і не відреагувало адекватно МОН [20].

тарних умов у контексті як їх саморегулювання і саморозвитку, так і доступу до світової наукової спадщини:

1) *доступ до суспільно значущої інформації*. Обмін суспільно значущою інформацією є критично важливим для належного розвитку сучасної науки. Тут виникає питання щодо того, наскільки допустимі обмеження доступу до знань⁹ (такі апріорі є суспільно значущими), на чому базуються обмеження, засновані реферованими базами даних *Scopus* та *Web of Science (WoS)*¹⁰. *Стосовно природничих наук це може бути виправдано задля захисту результатів наукових досягнень, які можуть містити корисну інформацію для промислового впровадження та отримання прибутків, тобто задля запобігання економічного шпіонажу, а також забезпечення авторської винагороди у вигляді роялті. Якщо йде мова про гуманітарні науки, то тут ситуація децю інакша, оскільки у Scopus чи WoS складно зустріти французькі чи німецькі юридичні журнали (з німецьких там переважно присутні журнали із кримінології, а загалом багато німецьких юридичних журналів є доступними в електронній формі принаймні через рік після їх оприлюднення на відповідному офіційному сайті)*¹¹. Є інші ситуації: попри

⁹ Умови реєстру видань як наукометричних *Scopus* чи *WoS* є доволі сумнівними з погляду як картельного законодавства Європейського Союзу, так і антимонопольного законодавства України. Це пов'язано із двома речами: (1) умовами реєстрації визнання видань такими, що відповідають критеріям *Scopus* чи *WoS* та (2) умовами підписками на журнали, які істотно обмежують доступ до суспільно значущої інформації.

¹⁰ Для того, щоб було присвоєно вчене звання доцента та професора було встановлено вимогу щодо оприлюднення наукових статей у журналах, що входять до наукометричних баз *Scopus* чи *WoS*, що насправді породжує корупційні явища. Порядок про присвоєння науковий звань доцента, професора та старшого наукового співробітника [21] містить формулу про те, що в якості такої публікації зараховується стаття у журналі, що є вклучений *Scopus* чи *WoS*. Хоча більшість подібних журналів через відсутність або низький показник імпаکت-фактора знімався у подальшому із реєстру у вказаних наукометричних базах. По суті цей Порядок формує корупційну складову для одержання вчених звань, оскільки вони передбачають наукове стажування, яке на практиці стає ще одним додатковим джерелом доходів для туристичних компаній та різного роду фіктивних, видань-«мурзилок», які фактично входять у реєстр *Scopus* чи *WoS*, але у зв'язку із невідповідністю їх вимог, як правило, через три роки виключаються із переліку у зв'язку із низьким показником імпаکت-фактора.

¹¹ Наприклад, в одному із останніх аналітичних звітів на рівні Наукового комітету Національної ради України з питань розвитку науки і технологій говориться про низький рівень публікацій українських вчених у журналах, що входять у наукометричні бази *Scopus* чи *WoS*. І в рамках існуючої системи координат зі станом академічних свобод та фінансування науки ситуація кардинально не зміниться. Зокрема зазначається, що ефективність використання бюджетних коштів є середньою, може бути суттєво підвищена. При цьому низька публікаційна активність: при кількості наукових співробітників (за даними 2017 року) 15 565 осіб ними видано всього 14 356 статей (менше ніж одна публікація на наукового співробітника), і з них менше 4 000 публікацій проіндексовано провідною наукометричною базою *Web of Science*.

Ще складніша ситуація по лінії Національної академії правових наук України. Відзначено, що «Академія виконує важливу функцію науково-експертного забезпечення діяльності уряду і Верховної Ради України у розробці нормативно-правових актів. Але наданих Академією даних недостатньо для оцінки ефективності використання бюджетного фінансування стосовно науково-дослідницької діяльності і рекомендацій стосовно його змін». Інформація про науково-публікаційну діяльність не дає змоги оцінити рівень наукових досягнень. Частка публікацій у виданнях, які індексуються наукометричними базами *WoS* і *Scopus*, складає близько 1 % від загальної кількості. У той же час, як позитивний приклад відзначено видання англійської версії монографії «Правова доктрина України».

явне домінування американських юридичних журналів у *Scopus* чи *WoS* для правників у США на рівні *American Bar Association* визнається наукометричною базою даних система *HeinOnline* і, наприклад, такі українські юридичні журнали, як: «Право України», «Часопис Київського університету права» та деякі інші, включені до неї. Тут у нас інша проблема — чи користуються попитом наукові статті вітчизняних науковців, щоб на них посилалися іноземні правознавці у своїх наукових статтях¹². Наприклад, для правників-науковців проблема полягає у володінні мистецтвом проведення порівняльно-правових досліджень і розуміння сучасних тенденцій розвитку правових явищ і процесів на регіональному та глобальному рівні. Домінуючий юридичний позитивізм в українській юридичній науці якраз і є на заваді, а тому ми сьогодні є далеко не в перших рядах світової юридичної думки;

2) *система здобуття наукових ступенів*. В Україні діють такі наукові ступені: доктори філософії, кандидати та доктори наук¹³. Згідно із засадами автономії університетів та з урахуванням реального стану розвитку науки в Україні система здобуття наукових ступенів має включати три стадії: написання наукового дослідження — дисертації; захист дисертаційного дослідження та перевірку його на предмет академічної доброчесності. Особливості України полягають в тому, що викривлення засад академічної доброчесності, яка у часи Радянського Союзу полягала в банальному, але трагічному для долі конкретних науковців, цензуруванні наукових творів, сьогодні перетворилася у продукування та відтворенні загальновідомих постулатів науки. Це також пов'язано із слабкою інтеграцією України у світову науку, у зв'язку з чим доволі складно верифікувати цінність наукових здобутків у дисертаційних дослідженнях. Тому на виході часто маємо дослідження, які є мало цікавими для світової наукової спільноти¹⁴.

Принцип академічної доброчесності в академічних дослідженнях полягає у впровадженні таких стандартів наукових досліджень, які би продукували якісно нові ідеї та певні механізми їх втілення в життя. Сутність полягає у валідності результатів наукових досліджень, які зумовлені певними параметрами людської діяльності чи явищ природи, що є предметом дослідження. З цим питанням може справитися лише наукова спільнота, обмін ідеями, їхнє обговорення на наукових конференціях та симпозиумах з наступним втіленням життя через певні методологічні та технократичні інструменти. Валідність результатів

¹² У цьому також є прикметною і малозрозумілою є вимога МОН щодо необхідності написання анотацій до наукових статей російською мовою, яка методично впроваджується протягом всіх років незалежності України.

¹³ У цьому аспекті наразі в Україні існує своєрідне змішування радянської системи із її кандидатами та докторами наук та світової практики здобуття наукового ступеня доктора філософії. Водночас у багатьох країнах існує ступінь габілітованого доктора, яке присвоює університет науковцеві за видатні наукові досягнення.

¹⁴ Ситуацію ще загострює та обставина, що для здобуття наукового ступеня протягом останніх двадцяти осіб значно підвищили кількість наукових публікацій у фахових виданнях. Це викликало інфляцію наукових публікацій, що призвело до різкого зниження якості та наукової їх значущості щодо верифікації та валідності результатів дослідження.

наукових досліджень також визначає конкуренція ідей, теорій та доктрин на ринку наукових досліджень та наявність запиту у суспільства на них. Тому вирішальним чинником для визнання достовірності результатів дисертаційних досліджень є їх фахове обговорення у середовищі науковців, які спеціалізуються на відповідній проблематиці. За МОН тут можуть залишатися прерогативи щодо додержання вимог законодавства про запобігання плагіату й у разі виявлення таких випадків — притягнення винних осіб до відповідальності;

3) *система присвоєння вчених звань*. В Україні діють такі вчені звання: доцент, старший науковий співробітник та професор. Оскільки вирішальне рішення з цього приводу залишається за МОН, то часто таку систему характеризують як феодальну за змістом¹⁵. Це пов'язано з тим, що із вченими званнями пов'язана система доплат, що розцінюється як ніщо інше, як доступу до певних благ та преференцій. Хоча насправді, знову так само, як із науковими ступенями, тут вирішальними чинниками є формування науковцем певних ідей та теорій та внесок у підготовку фахівців у рамках певного університету, зокрема формування власної наукової школи на засадах академічної доброчесності. На підставі цього вчена рада (академічний сенат) університету має присвоювати відповідне вчене звання.

4. Академічна свобода та автономія університетів. В американській конституційній доктрині є усталеним розуміння автономії університетів, яка полягає в гарантіях чотирьох свобод:

- а) свободи самостійно визначати академічні основи навчання;
- б) свободу самостійно обирати й запрошувати на роботу викладачів;
- в) свободу самостійно визначати методика викладання;
- г) свободу самостійно добирати майбутніх студентів [18, с. 93].

Якщо виходити із Лімської декларації, то автономія університетів полягає у дещо ширших параметрах:

а) суспільній відповідальності університетів, зокрема запобіганню використанню наукових досягнень на шкоду правам людини, критично ставитися до політичного тиску та порушень прав людини, надавати притулок жертвам переслідування та працевлаштовувати їх;

б) університети мають забезпечувати рівність у можливостях проведення наукових досліджень та сприяти солідарності в наукових дослідженнях;

в) забезпечення демократичних засада самоврядування, зокрема, керівники університетів та його структурних підрозділів мають

¹⁵ Для отримання вчених звань необхідно опублікувати певне число статей у журналах, які входять до наукометричних баз *Scopus* чи *WoS*, а також необхідність пройти стажування в іноземних університетах. Насправді це призводить до арбітражу серед представників гуманітарних наук (у порівнянні із природничими науками їхні представники знаходяться у наперед заданих нерівних відносинах), оскільки вони друкуються у журналах, які входять до наукометричних баз *Scopus* чи *WoS* із низьким імпакт-фактором, внаслідок чого ці журнали знімаються із реєстру цих баз даних. А наукове стажування переважно перетворюється у своєрідний науковий туризм, а не насичені семінари чи тренінги. Ще слід згадати практику так званих заочних наукових конференцій, оскільки без реальних персональних дискусій між науковцями складно певний захід вважати науковим заходом.

обиратися із дотриманням демократичних процедур, бути підконтрольними та підзвітними академічній спільноті¹⁶, а також у питаннях управління і визначення напрямку дій у сфері освіти, науково-дослідної роботи, розподілу ресурсів та інших відповідних видів академічної діяльності¹⁷.

Конституційна юриспруденція вкрай неоднозначна щодо трактування автономії університетів — наразі реперною точкою тут є оцінка відповідно до засад пропорційності граничних обмежень перебування на посаді керівників у системі університетів. Конституційний Суд України кваліфікує обмеження перебування на посаді керівника вищого навчального закладу протягом більше ніж двох строків підряд яка дискримінаційне¹⁸. Хоча насправді така диференціація у правовому регулюванні статусу керівників закладів вищої освіти (ЗВО) була виправдана з погляду демократичності управління як складника автономії університетів та наявністю додаткових кваліфікаційних вимог, оскільки вони несуть додатковий тягар відповідальності, пов'язаний із здійсненням організаційного впливу на академічну спільноту, доступу до ресурсів та розпорядження ними.

Вимоги організаційної автономії університетів визначають стандарти обмеження перебування в якості керівників у структурі вищих навчальних закладів та їх підзвітності та підконтрольності академіч-

¹⁶ Водночас слід виділити засилля бюрократичних структур, які через фінансові та управлінські інструменти впливають на академічну спільноту, обмежуючи доступ до кафедр та здійснення наукових проектів науковцями. Як слушно зауважує професор Ратгерського університету, Нью-Джерсі, США, Олександр Мотиль [22]: *«Президенти, канцлери, проректори, декани та їхні бюрократичні апарати домінують в управлінні на величезній нерухомості та фінансових холдингах, займаються економічним аналогом центрального планування, мають надмірний вплив на персонал і структуровані ієрархічно, утворюючи тим самим надзвичайно потужний «новий клас».*

¹⁷ Прикладом існуючих проблем щодо стану академічних свобод і автономії університетів став з'їзд представників вищих юридичних навчальних закладів по обранню двох членів Вищої ради правосуддя, який є конституційним органом сприяння правосуддю в Україні. Зокрема, за критерієм автономії університетів вважаю, що представники міліцейських ЗВО не мали брати участь у з'їзді, але таке було рішення мандатної комісії. Згідно з процедурою вирішення питання про підтвердження повноважень делегатів є саме прерогативою мандатної комісії.

Стосовно кола кандидатів, то, з позиції конституціоналізму, Вища рада правосуддя є конституційним органом сприяння правосуддя, і до неї мають входити науковці, які розуміються на публічному праві та судівництві. При цьому з'їзд має делегувати саме науковців, а не суддів чи прокурорів, оскільки академічна спільнота як частина громадянського суспільства має здійснювати громадський контроль над судочинством.

Причиною оголошення перерви 28 лютого 2019 р., внаслідок чого з'їзд продовжив свою роботу 14 березня стала уявлення деяких делегатів про мниму колізію між законами про ВРП та вищу освіту, хоча насправді там ніяких колізій немає, оскільки законодавство передбачає заборону участі у з'їзді представників військових ЗВО, до яких Закон про вищу освіту відносить і ЗВО, які створені у системі МВС. Насправді, ці питання вирішила мандатна комісія, виходячи із власних уявлень про академічні свободи та автономію університетів.

¹⁸ Міркування Конституційного Суду [23] стосовно того, що: *«робота керівників вищих навчальних закладів третього та четвертого рівнів акредитації, як і всіх інших науково-педагогічних працівників, незалежно від посад, які вони займають, не обумовлена особливими вимогами, умовами або правилами професійної діяльності, які б слугували об'єктивним обґрунтуванням встановлення вікових обмежень для її виконання», — взагалі позбавлене якоїсь логіки і є прикладом того, як не можна аргументувати судові рішення.*

ному сенатові¹⁹ та наглядовій раді університету (факультету). Також своєрідним тестером на реальний стан академічних свобод в Україні стала справа, яка розглядалася Конституційним Судом щодо конституційності положення Закону про вищу освіту [25], яким передбачалася заборона посідати посаду керівника ВНЗ особам, які голосували за так звані диктаторські закони 16 січня²⁰.

Університетська автономія також включає внутрішню організацію на демократичних засадах, які мають включати виборність керівного складу університетів та їх підзвітність і підконтрольність академічній спільноті. Існує резон запровадження, окрім обмеження щодо двох термінів підряд перебування на керівній посаді, також обмеження щодо граничного віку (65 або 70 років). З цією метою слід ввести інститут *Professor Emeritus*, оскільки за тим же критерієм слід обмежити можливість перебування на посадах професорів за віком, що також сприятиме посиленню соціальних ліфтів у системі вищої освіти. Насамкінець, щодо керівників ЗВО і їх заступників, деканів і їх заступників повинні бути запроваджені вимоги бездоганної поведінки та репутації на займаній посаді. Нині існуюча система обрання керівних осіб в університетах конференціями трудових колективів не відповідає засадам університетської автономії, оскільки вони мають обиратися виключно академічним середовищем та студентами [2].

Якщо говорити про організаційну та фінансову складову, то слід сконцентрувати увагу на тому, щоб оптимізувати кількість адміністративних процедур, які би були спрямовані на якісний освітній та науково-дослідницький процес, а також належне фінансування закладів науки і вищої освіти²¹. Зокрема, оскільки за своєю юридич-

¹⁹ До речі, чинний Закон № 1556-VII «Про вищу освіту» [24] у ст. 36 зберігає консервативний концепт вчених рад університетів, який переважно складається із адміністративних працівників (керівників факультетів, наукових інститутів, кафедр та адміністративного персоналу), а не представників академічної спільноти.

²⁰ Маються на увазі низка законів, ухвалених 16 січня 2014 р. у розпал Революції Гідності, які посилювали, переважно непропорційно, юридичну відповідальність за порушення правил дорожнього руху, надмірно обмежували свободу вираження, зібрань, встановлювали відповідальність за заперечення злочинів фашизму (прирівнюючи рух опору УПА радянським репресіям до фашизму (?? — фашизмом є насправді корпоративістська доктрина державності Беніто Муссоліні — прим. авт.)). Під впливом акцій протесту та дипломатичного тиску міжнародних правозахисних організацій, ЄС, країн Північної Америки та Європи ці закони були скасовані Верховною Радою 28 січня цього ж року.

²¹ У цьому аспекті заслуговує на увагу словацький досвід фінансування науки. Згідно зі словацьким Законом про вищі школи (Zákon č. 131/2002 Z. Z.) [26] фінансування освіти і науки здійснюється згідно з акредитованими програмами (абз. 2 § 91), на підставі чого кожен ВНЗ для затвердження державного бюджету республіки вносить до Міністерства з питань освіти пропозиції щодо розміру свого кошторису (§ 89). Основними статтями кошторису словацького ВНЗ є виконання акредитованих програм, реалізація програм їх розвитку, соціальний захист студентів; при цьому, якщо ВНЗ не використовує свого кошторису в повному обсязі, то він витрачається в наступному календарному році і не повертається до державного бюджету. Гарантії належного фінансування словацьких ВНЗ зумовлені тим, що Акредитаційна комісія, яка акредитує навчальні програми ВНЗ, є незалежною інституцією, до складу якої не можуть входити ректори, проректори, декани та продекани і термін повноважень членів якої складає шість років з можливістю одного повторного переобрання ще на один термін (§§ 81, 82). Про виділення відповідного фінансування з державного бюджету республіки укладається угода між профільним міністерством і ВНЗ.

ною природою процедури ліцензування та акредитації ЗВО є підтвердженням з боку держави належної якості освіти та наукових досліджень, то є сенс їх звести до процедури акредитації, яка має охоплювати як якість навчальної програми із складом науковців та викладачів, матеріально-технічної бази та технічного оснащення її здійснення.

5. Підготовка правників у контексті академічної свободи та права на розвиток індивіда. Це проблема порушується насамперед у розрізі так званого перевиробництва (якщо це так можна назвати) правників²². Насправді, на рівні місцевого самоврядування відчувається очевидний дефіцит правників, які, до речі, не надто охоче погоджуються на таку роботу, яка є порівняно малооплачуваною. Зважаючи на процеси урбанізації, переважна більшість осіб, які є вихідцями із села й отримали юридичний фах, прагнуть працювати вже у містах, принаймні у місті своєї альма-матір. Однак вирішальними чинниками є проблеми у децентралізації влади та недостатні заходи держави щодо вирівнювання розвитку територіальних громад та регіонів.

Однією із проблем є якість підготовки правників відповідно до сучасних умов та реалій юридичної професії, зокрема правозастосування. Цілком слушно підкреслюється у проекті Концепції реформування правничої освіти²³, що є необхідним: *«обмеження методики постатейного відтворення нормативно-правових актів як такої, що негативно впливає на набуття студентами правничих аналітичних навичок, впровадження мережевих освітніх технологій та елементів методики навчання для дорослих (постановка навчальних цілей, робота в малих групах з використанням кейсів, обговорення практичних аспектів застосування набутих знань під час навчання)»*.

²² В останньому дослідженні Міністерства юстиції вказується на те, що в Україні здійснюється підготовка на всіх рівнях понад 104 тисяч осіб [27]. Видно, що аналіз доволі поверховий, оскільки на 1 січня 2019 р. (хоча на момент написання статті ці дані не мали кардинально змінитися) ніби не було вакансій у системі прокуратури, а якщо проаналізувати дані сайту Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів [28], то в більшості областей оголошено конкурси на вакантні посади в системі прокуратури. Хоча в самому аналізі стверджується про наявність 37 безробітних прокурорів та відсутність вакансій у системі прокуратури. Навпаки, наприклад, лише у Львівській області було 19 вакансій на постійні посади у прокуратурі та 12 тимчасових вакансій переважно на посади, пов'язані із відпусткою працівника прокуратури для догляду за дитиною, більшість з яких виходить на роботу наприкінці 2020 — на початку 2021 року.

Але найбільш вбивчим є дані про оклади праці, які скоріше нагадують, що юридичну професію розглядають як щось на кшталт московського інституту кормління. Наприклад, за даними Державної служби зайнятості державний нотаріус на початок 2019 року мав середній зарібок у 4 173 грн. Співмірним є розмір заріботку державного виконавця (4269 грн). Воно взагалі дико виглядає на фоні того, що професія правника є вільною професією та тенденцією розширення кола прерогатив приватних нотаріусів та приватних виконавців. Тут вже не буду говорити про структуру доходів адвокатів.

²³ Текст проекту концепції доступний на офіційному сайті МОН за посиланням [29]. У його основу лягли пілотні проекти, які проводилися у Чернівецькому та Львівському національних університетах, а також результати дискусії на міжнародній конференції «Забезпечення якості юридичної освіти, університетська автономія та академічна свобода в контексті підготовки фахівців для правничої професії XXI століття» (Київ, 24–25 квітня 2018 р.).

Дійсно, підготовка правника повинна орієнтуватися на здобуття навичок щодо критичного мислення, здатності аналізувати та узагальнювати значний масив інформації, на підставі чого правник має вміти підготувати юридичний висновок із певної проблематики. Загалом, будь-який правник має на задовільному рівні володіти принаймні двома речами — тлумачити юридичні тексти та наводити переконливу юридичну аргументацію. Ті навички є важливими також під час проведення наукових досліджень, які також мають спиратися на певний емпіричний матеріал у вигляді практики законотворення та судової і договірної практики. На цьому має власне ґрунтуватися двоступенева система здачі державного іспиту для одержання вищої юридичної освіти: перший іспит мав би концентрувати увагу на засвоєння навичок критичного мислення, аналізу юридичних документів, опрацювання доктрин та юридичних джерел та їх синтезу з проблемних питань, а на другий іспит — на виявлення практичних навичок, здатності вирішувати практичні питання юриспруденції та готувати юридичні висновки з теоретичних та практичних проблем юриспруденції.

Минулого року доволі інтенсивно обговорювалася проблема реформування правничої освіти в контексті доступу до юридичної професії, у результаті чого був розроблений законопроект про правничу освіту і загальний доступ до юридичної професії [30]. Цьому передувало обговорення у академічних колах проблеми реформування юридичної освіти, який засвідчив очевидні проблеми в розумінні автономії університетів, оскільки панацеєю бід під час підготовки компетентних правників вони вбачали у формалізованій, централізованій системі складання випускниками вищих юридичних шкіл, що суперечить професії правника як вільної природі²⁴. Згідно із Концепцією щодо вдосконалення правничої освіти, розробленою МОН, передбачається централізований єдиний державний іспит для отримання фаху правника із дипломом магістра. Стандарт юридичної освіти повинен включати два компоненти:

а) загальні компетентності охоплюють сприйняття світоглядних та морально-етичних цінностей, широку соціально-гуманітарну ерудованість і усвідомлення мультикультурного розмаїття сучасного життя;

б) спеціальні компетентності охоплюють теоретичні і прикладні знання про природу і призначення права, його доктрини, принципи та інститути, а також уміння і навички у процесі правозастосування.

²⁴ Зокрема колектив професорсько-викладацького складу юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича висловився за єдиний державний іспит для здобуття фаху правника (Концепція вдосконалення правничої освіти від 16 жовтня 2014 р.), який має здійснювати в такому порядку [31]: «... слід відмовитися від практики складання випускних іспитів у межах вищих правничих шкіл та запровадити єдиний державний кваліфікаційний іспит на доступ до правничої професії. Успішне завершення навчання у вищій правничій школі повинно бути передумовою складання єдиного державного кваліфікаційного іспиту на доступ до правничої професії. Диплом правника особа повинна отримувати лише за умови успішного складання єдиного державного кваліфікаційного іспиту на доступ до правничої професії».

Це належні параметри і вимоги до правничої професії. Однак ця Концепція проблемна за двома параметрами:

- 1) визначення жорсткої спеціалізації правників на суддів, адвокатів, нотаріусів і прокурорів, випускаючи юрисконсультів;
- 2) централізованої системи здачі єдиного державного іспиту.

Такі пропозиції суперечать засадам самоврядності та демократичності юридичної професії як вільної професії. За своєю природою правнича професія є незалежною і самоврядною. На правника поширюються гарантії академічної свободи, незалежності, конфіденційності та вимоги доброчесності, компетентності, високих ділових і моральних якостей. Успішне складання державних кваліфікаційних іспитів зі спеціальності «право» є вимогою для отримання доступу до посад в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, професійної діяльності у юридичних особах приватного права. Тому їх можна організувати у самих університетах, які забезпечуватимуть на основі закону участь і комісіях представників національних професійних об'єднань правників, суддів та прокурорів.²⁵

Дискримінаційними за своїм характером виглядають вимоги чинного законодавства щодо доступу до правничої професії осіб, що отримали вищу освіту за спеціалізацією «міжнародне право». Як цілком слушно підкреслює Микола Гнатовський, вони встановлюють фактичні обмеження на доступ до основних сегментів юридичної професії.

Однак ключовим питанням для всієї юридичної професії є впровадження стандартів *moral integrity* (моральної цілісності, доброчесності), згідно з якими правник має володіти здатностями приймати розважливі, обґрунтовані та людяні за змістом рішення в умовах постійного зовнішнього пресингу і демонструвати при цьому незалежність та безсторонність. Це є кардинально важливим для здійснення правосуддя, якісного правозахисту та належного урядування.

Висновки, або Академічна свобода та формування й обмін ідеями. Оптимальний варіантом для вирішення питань забезпечення належної якості навчально-методичного процесу і наукових досліджень в українських університетах є розширення академічних свобод та ліквідації «радянської спадщини» у системі вищої освіти. Спіратися на досягнення радянської вищої школи є анахронізмом, а в юриспруденції — й поготів, оскільки гангстерське визначення права як команди суверена, що забезпечується державним примусом, виховання навичок поліцейщини і юридичного формалізму, що викладалося у радянські часи, є одним із джерел нинішнього вкрай кризового стану правової системи.

²⁵ Відомий вітчизняний науковець у міжнародних колах, голова Комітету Ради Європи проти катувань Микола Гнатовський наголошує наступне [32]: «в процесі важливої і необхідної роботи з реформування юридичної освіти деякі чиновники (зокрема дуже далекі від юриспруденції) мають нав'язливу ідею створити уніфікований «наскрізний» трафарет підготовки юриста лише за спеціальністю «Право» — і просто не допускати до іспитів, які дозволять стати суддями і адвокатами, тих, хто навчався за спеціальністю «Міжнародне право».

У сучасному світі понад сімдесят відсотків ВВП складають продукти так званої символічної реальності — високі інформаційні технології (з яких українці за обсягом продукції вийшли на четверте місце у світі, однак всі активи розміщені за кордоном внаслідок вкрай несприятливого режиму інвестування і адміністрування), інтелектуальна власність, сфера послуг тощо. Питання логістики, раціоналізація використання матеріальних та інформаційних ресурсів, обсяг або доступ до яких є обмеженим, зумовлює якісно нові підходи щодо вироблення основних критеріїв кваліфікаційних характеристики науково-педагогічних працівників.

Тут необхідно поєднувати декілька речей. По-перше, як справедливо зазначає Елвін Тоффлер надання широкої свободи працівникові посилює його відповідальність за кінцевий результат, сприяє вільному пошукові щодо покращень технологій, якості своєї роботи, упровадженню інновацій. Тому основні параметри щодо кваліфікаційних характеристик науково-педагогічних працівників повинні бути визначені в Законі «Про вищу освіту». На основі цих положень Закону кожен ЗВО вправі конкретизувати зміст кваліфікаційних характеристик своїх працівників, виходячи із показників свого ЗВО на ринку освітніх послуг, його наукових шкіл і попиту випускників на ринку працівників. Власне кажучи, визначення функцій і завдань науково-педагогічних працівників — це є їх внутрішня справа, тобто питання автономії університетів та інших ЗВО.

По-друге, згідно з Еліонор Остром ефект спільних дій повинен будуватися у системі такої матриці поведінки, розподіл ролей у якій давав би корисний ефект, тобто з точки зору теорії ігор — це має бути гра із позитивним результатом. Для цього має бути якісно нова матриця партнерства і спільних дій у колективах науково-педагогічних працівників із притаманним їм індивідуальністю, змагальністю і конкуренцією за ресурси. Тому важливий акцент у функціях і завданнях кожного науково-педагогічного працівника слід ставити на розширення кола наукових контактів та інтересів, запровадження різноманітних форм співпраці як у рамках самого університету, так і між окремо взятими університетами.

По-третє, наукові і педагогічні процедури повинні будуватися на міждисциплінарному та соціогуманітарному підході, що взагалі слабо виявляється у чинному законодавстві у сфері вищої освіти. Поряд із фаховістю, глибокою спеціалізацією у сучасних умовах міждисциплінарні підходи служать одним із надійних інструментів верифікації результатів наукових досліджень. І звісно ж, що це не слід встановлювати ні законом, ні підзаконними актами. Ці параметри оптимальніше визначати через умови конкурсів чи грантів на наукові дослідження, а також вимоги до дисертаційних досліджень. Важливою складовою цього процесу є повага до гідності людини, яка має право на вільний розвиток своєї індивідуальності, захист результатів свого наукового пошуку, що забезпечується належними правовими гарантіями, в тому числі — на гідний рівень оплати праці. Етос наукових досліджень та-

кож слід укладати через усвідомлення обмеження природних ресурсів у силу чого людство має розвиватися у певному симбіозі із довкіллям, зберігаючи його і природні ресурси для прийдешніх поколінь, гармонійно проживаючи у природному середовищі [2].

Як засвідчує стан реформування юридичної освіти, більшість проблем спирається у формалізованому трактуванні добродетності. Насправді, навчальні програми підготовки правників повинні орієнтуватися на стандарт цілісності індивіда, який реалізуючи свої професійні здатності та компетентності як правника міг би ухвалювати справедливі та правильні рішення рід тиском різних громадських і політичних обставин, що не повинно руйнувати його як особистість, а також його ділову репутацію і честь як правника на ринку юридичної професії. Якщо ставити мету правничої освіти у такій площині, то частково можна забезпечити мету реалізації засад верховенства права та забезпечити людський вимір юриспруденції.

Список використаних джерел

1. Michael L., Martin M. Grundrechte. 6. Auflage 2017, 527 s. ISBN 978-3-8487-3871-7.
2. Савчин М. Автономія університетів та проблеми їх фінансування [26.10.2013]. *Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL : <https://bit.ly/2OC6jMY>.
3. Савчин М. Аналіз законопроекту про вищу освіту через призму автономії університетів [25.04.2014]. *Освітня політика. Портал громадських експертів*. URL : <https://bit.ly/2ZtGorH>.
4. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у світі глобалізації та правового плюралізму. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.
5. Мілова Т. Поняття та структура права людини і громадянина на академічну свободу. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка*. 2017. № 1. URL : <https://bit.ly/2Krbcit>.
6. Сущенко В. Деонтологічний кодекс правничої діяльності в Україні: проблеми й перспективи створення. *Наукові записки Києво-Могилянської академії*. Філософія, право. Правознавчі студії. 1999. № 8. С. 65–66.
7. Грищук О. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Львів. 2007. 432 с.
8. Гайс Е. Федеративна Республіка Німеччини: право особи в судовій практиці Федерального Конституційного Суду. *Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України)* / ред. П. Ф. Мартиненко, В. М. Кампо. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 53–60.
9. Права людини: соціально-антропологічний вимір / редкол.: П. М. Рабінювич (голов. ред.) та ін. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України*. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 13. Львів : Світ, 2006. 280 с.
10. Barak, A. Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right. Cambridge University Press, 2015. xxxviii+360 pp.

11. Лімська декларація про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів. *Асоціація університетів України*. URL : <https://bit.ly/2yATcR2>.
12. Герцюк Д. Академічні свободи у системі цінностей вищої освіти: еволюція і сучасний стан *Вісник Львівського університету*. Серія педагогічна. 2009. Вип. 25. Ч. 4. С. 16–24. URL : <https://bit.ly/2OzT4MA>.
13. Obergefell et al. v. Hodges, Director, Ohio Department of Health, et al. Certiorari to the United States Court of Appeals for the Sixth Circuit No. 14–556. Argued April 28, 2015–Decided June 26, 2015. *Supreme Court of the United States*. URL : <https://bit.ly/2aD9xKB>.
14. BVerfGE 7, 198 — Lüth. Federal Constitutional Court (First Senate) 15 January 1958. German Law Archive. URL : <https://bit.ly/2yA5Kbn>.
15. Klima K. Constitutional Law of the Czech Republic. 2nd ed. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 463 s.
16. Case of Campbell and Cosans v. the United Kingdom (Application no. 7511/76; 7743/76), Judgment, 25 February 1982. *The European Court of Human Rights*. URL : <https://bit.ly/2KeHi68>.
17. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів : **постанова** Кабінету Міністрів від 24.07.2013 р. № 567. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2yungwP>.
18. Речицький В. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених. Харків : **Харківська правозахисна група**, Права людини, 2014. 264 с.
19. *Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey* (1992), 505 U.S. 833 (1992). *Justia US Supreme Court Center*. URL : <https://bit.ly/2LXajW9>.
20. Дух О., Смірнов О. Докторська Ганни Фотіної — звичайнісіньке «передиралово». *Помилки та фальсифікації в наукових дослідженнях*. URL : <https://bit.ly/2GK5GKE>.
21. Порядок присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 р. № 13. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/31b10W2>.
22. Motyl, A. J. Bureaucracy and Power in American Higher Education [2019, 1 April]. *Facts and Arts. Internet Publication by Facts and Arts*. URL : <https://bit.ly/2KdFj28>.
23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 07.07.2004 р. № 14-рп/2004. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2KnSxl6>.
24. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2FMJluA>.
25. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 20.12.2017 р. № 2-р/2017. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2OD9HXV>.

26. Zákon o vysokých školách a o změně a doplnění některých zákonů (Zákon č. 131/2002 Z. z. od 26.03.2002). *Zákony pro lidi*. URL : <https://bit.ly/2YCB6c3>.
27. Стан юридичної освіти : Статистичне дослідження. *Міністерство юстиції України*. URL : <https://bit.ly/2yA5YPL>.
28. Облік вакансій. *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів*. <https://bit.ly/2yzztRU>.
29. Концепція розвитку юридичної освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://bit.ly/2ODb0pN>.
30. Проект Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії № 7147 від 28.09.2017 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://bit.ly/2h3OEgT>.
31. Концепція вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та відповідного розвитку юридичного факультету. схв. вченою радою юридичного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича 27.08.2010 р., протокол № 1, у ред. 16.10.2014 р. із врахуванням вимог Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. та новітнього досвіду юридичної освіти. *Юридичний факультет | Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*. URL : <https://bit.ly/31bEegM>.
32. *Mykola Gnatovsky*. Тепер серйозно. З круглого столу щодо воєнних злочинів... [14.04.2019, 00:56]. *Facebook*. URL : <https://bit.ly/2MEe16r>.

Надійшла до редакції 15.05.2019

Savchyn, M. V. Academic Freedom and Individual Right to Development (To Formation and Exchange of the World of Ideas)

The state of academic freedoms in Ukraine has been influenced by prolonged stay of a significant part of Ukrainian lands within the Russian Empire and Soviet Union with alien rules and procedures to Ukrainian legal tradition. This post-colonial state with academic freedoms is also associated with a long-term ideological dictatorship in scientific researches. Academic freedom will be revealed in the context of modern constitutionalism as a continuum of creating and exchanging images, ideas, concepts, theories, and doctrines. In accordance with the principles of the rule of law and proportionality, the essential content, the structural elements of academic freedom and the degree of state interference in its enforcement are determined. There is a moral justification for human dignity as a self-sufficient value which is crucial to the interpretation of fundamental freedoms, including such a component of dignity as academic freedom. The rationing of academic freedom at the constitutional level has only a framework character through the fundamental principles of law, which determine the parameters of individual academic freedom, freedom of scientific activity and university autonomy. Their realization is carried out by exchanging and discussing ideas, theories, and doctrines and providing competition between them while exchanging socially significant information, which is the source of the dynamics of the development of academic freedoms. It has been revealed the role of the academic environment and competition in the market of ideas, theories and doctrines in the deepening and development of academic freedoms. In the light of this, the main positive obligations of the state are determined to facilitate the exercise of academic freedoms. In the light of this it has been identified the basic positive obligations of the state in order to assist in the implementation of academic freedom.

The positive obligations of the state in the field of academic freedom include: supporting the infrastructure of higher schools, universities and scientific institutions; adequate budget funding for these institutions; control over the quality of training programs by their accreditation; facilitating introduction of innovations into educational process and implementation of research results.

An important part of this process is respect for the dignity of the person who has the right to free development of his/her personality, protection of the results of his/her scientific research, provided by proper legal guarantees.

Keywords: *universities' autonomy, academic freedom, human dignity, individual academic freedom, the right individual to development*

